

УДК 159.964

А. І. Горшенина, аспіранткаОдеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра експериментальної та диференційної психології**ФУНКЦІЯ СИМВОЛУ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ**

У статті аналізується історія розвитку символу як культурного об'єкта. Простежується взаємозв'язок окремо взятого символу «двері» з різними сферами життя особистості.

Ключові слова: символ, двері, несвідоме, архетип.

Актуальність даної теми ми вбачаємо у тім, що сучасний стан психологічної науки характеризується активним пошуком нових підходів до вивчення особистості в її різних сферах життя. Визначаючи функцію символу в пізнанні миру й особистості, можна говорити, що зміст різних сфер життя особистості має пряме відношення до миру символів. За словами К. Г. Юнга, всі люди мають загальну спадщину й у певній мері об'єднані через зміст колективного несвідомого — архетипи. З огляду на це можна сказати, що архетип є елементом нашої психічної діяльності, а отже життєво важливим і необхідним її компонентом.

Ціль: розглянути символ — двері як засіб дослідження різних сфер життя особистості.

Завдання: виявити роль і значення символів у пізнанні миру та особистості, у сучасній психологічній науці.

В історії розвитку людства символіка займає одне з найважливіших місць, з'являючись у діяльності, думках, образах, снах. Вона зв'язує нас минулим, нашими предками, культурою, накопичуючи досвід минулих сторіч, передаючи нам якийсь базис, закінчений текст, значеннєву структуру. Опираючись на вищесказане, ми вважаємо важливим простежити історію розвитку символу як культурного об'єкта, а так само розглянути його функції в сучасній психологічній науці.

Символи є одним з найбільш стійких елементів культурного континууму. Будучи важливим механізмом пам'яті культури, символи переносять тексти, сюжетні схеми і інші семіотичні утворення з одного пласта культури в інший. Пронизуючи культуру, константні набори символів значною мірою беруть на себе функцію механізмів єдності: здійснюючи пам'ять культури про себе, вони не дають їй розпастися на ізольовані хронологічні пласти. Єдність основного набору домінуючих символів і тривалість їх культурного життя значною мірою визначають національні і ареальні кордони культур.

Слово «символ» одне із самих багатозначних у системі семіотичних наук. Вираження «символічне значення» широко вживається як простий синонім знаковості, будучи, однак, однією з найважливіших категорій у сучасній психологічній науці. Категорія символ докладно розглядається в психоаналізі й інтеракціонізмі. Найчастіше поняття — символ визначають як несвідоме подання, що має історичне й соціальне походження [4].

Людська психіка — досконаліша та складніша із всіх функціонуючих систем. При цьому більша частина роботи відбувається усередині самої людини, кон-

кретно — у підсвідомості. Тому обґрунтуванням розгляду й використання символів є їхній вплив на несвідоме, візуалізуючи, ми пускаємо в хід несвідомий психологічний процес, що, у свою чергу, показує нам всі іпостасі життя людини в реальності.

У своїй роботі «Архетип і Символ» К. Г. Юнг визначає символ, як термін, ім'я або зображення, які можуть бути відомі в повсякденному житті, але мають специфічне, додаткове значення до свого звичайного змісту [8].

По слова Ю. М. Лотмана, символ і в плані вираження, і в плані змісту завжди являє собою деякий текст, тобто володіє деяким єдиним, замкнутим у собі значенням, і чітко вираженою межею, що дозволяє ясно виділити його з навколишнього семіотичного контексту [3].

Таким чином, ми припустили, що існує певний символ, що може виступати засобом до вивчення особистості в її різних сферах діяльності.

Важливо, що несвідоме в К. Г. Юнга також завжди виражає себе у вигляді символів. При цьому жоден конкретний символ не є повним архетипичним поданням. Символи, з'єднуючись із конкретним матеріалом несвідомого, здобувають якусь визначеність. (При цьому зростає їхня енергетична цінність.) Вони можуть мати різний ступінь узагальненості аж до релігійних символів [1].

У свою чергу, за словами В. Стюарта, символи прагнуть вивести на світло те, що є ірраціональним і мимовільним, щоб згодом це можна було трансформувати в підходящі відносини з раціональної сторони [6].

«У символи завжди є щось архаїчне», — пише Ю. М. Лотман. Кожна культура має потребу в пласті текстів, що виконують функцію архаїки. Стержнева група символів має глибоко архаїчну природу й сходиться до початку дописової епохи, коли певні (і, як правило, елементарні в нарисному відношенні) знаки являли собою згорнуті мнемонічні програми текстів і сюжетів, що зберігалися в усній пам'яті колективу. Здатність зберігати в згорнутому виді винятково великі й значні тексти збереглася за символами. Але існує інша, також архаїчна, риса: символ, являючи собою закінчений текст, може не включатися в який-небудь синтагматичний ряд, а якщо й включається в нього, то зберігає при цьому значення і структурну самостійність [3]. Існування таких прикладів, як колесо і хрест, відомих повсюдно й що мають при певних умовах символічне значення, говорить нам про те, що слова або зображення символічні, якщо вони мають на увазі щось більше, ніж їхнє очевидне значення. Узагальнюючи, можна сказати, що структура символів тієї або іншої культури утворює систему, ізоморфну і ізофункціональну генетичної пам'яті індивіда.

Завдяки тому, що в багатьох галузях психологічної науки широко використовується категорія «символ», так, наприклад, в історичній психології символічним є об'єкт дослідження, духовна культура. Кататимно-імгагітивна психотерапія, що базується на глибинній психології, взяла символ за основу свого напрямку. У основі методу лежать концепції класичного психоаналізу, а також його сучасного розвитку. Розуміння символіки образів і процесів, що відбуваються у символдрамі, значно збагачується зверненням до теорії архетипів і колективного несвідомого К. Г. Юнга, а так само розробленому ним методу активної уяви. І в проєктивних методах психологічного тестування (ДДЧ, Неіснуюча тварина, малюнок родини) дана категорія є невід'ємною частиною тестування. Нам вдалося проаналізувати й виявити символ, що найбільш зустрічається, — Двері.

У проективній методиці «Будинок — Дерево — Людина» (БДЛ) Дж. Бука, такий елемент Будинку, як Двері, трактується в такий спосіб:

- Відсутність дверей — суб'єкт зазнає труднощів при прагненні розкритися перед іншими.
- Двері (одна або трохи) задні — відступ, відчуженість, уникнення.
- Двері відкриті — перша ознака відвертості, досяжності.
- Двері відкриті. Якщо будинок жилий — це сильна потреба до тепла ззовні або прагнення демонструвати доступність (відвертість).
- Двері бічні (одна або трохи) — відчуження, самота, неприйняття реальності. Значна неприступність.
- Двері дуже більші — надмірна залежність від інших або прагнення здивувати своєю соціальною комунікабельністю.
- Двері дуже маленькі — небажання впускати у своє «Я». Почуття невідповідності, неадекватності й нерішучості в соціальних ситуаціях.
- Двері з величезним замком — ворожість, помисливість, скритність, захисні тенденції [5].

Образ відкритих дверей часто використовується в психологічних тренінгах, спрямованих на досягнення мети. Візуалізуючи подолання труднощів, відкриваючи двері і долаючи перешкоди, людина психологічно налаштовується на досягнення позитивного результату.

Опираючись на вищевикладені знання про символи, ми спробували простежити виникнення, розвиток і тлумачення даного символу як культурного та історичного об'єкту.

Як предмет захисту житла двері з'явилися безліч сторіч назад. Зараз двері стали не тільки предметом інтер'єра, а так само використовуються як символ вираження емоцій: ляскаючи дверима — ми виражаємо гнів, лють, роздратування; просячи закрити двері з іншого боку — образу, розчарування; відкриваючи двері — показуємо зацікавленість, скромність; підглядаючи — зайвий інтерес, цікавість. Двері можуть зберігати таїнства або говорити про готовність до зустрічей. У наші дні двері залишилися не тільки способом захисту, а так само стали візитною карткою кожного власника, носієм культури кожного народу. Це перше знайомство, перше враження, перша отримана інформація про хазяїна, про це свідчить такий історичний факт: у Британії в 1860 р., коли помер принц Альберт, коханий чоловік королеви Вікторії, його дружина веліла своїм підданим у знак жалоби пофарбувати в чорний колір всі вхідні двері в Британській імперії. Оскільки більшість населення підкорилися королівському указу, то практично відразу найпоширенішим кольором вхідних дверей у Британії став чорний.

В Ірландії не захотіли розділити скорботу по принцу, що помер. Свавільні ірландці, втім, теж заново пофарбували двері в будинках, але не в чорний, а в яскраві та веселі кольори.

Таким чином, у Британії півтора століття назад звичайні вхідні двері зовсім зненацька стали важливим політичним символом. І залишаються їм дотепер. У Нью-Йорку прийнято, щоб вхід навіть у самий респектабельний будинок виглядав скромно, а в континентальній Європі вхідні двері найчастіше ховаються за якими-небудь ґратами, далекими від естетичної досконалості. У Британії та Ірландії на вхідні двері люблять виливати галони фарби і полірування, витрачаючи великі гроші на те, щоб вхід у житло не тільки виглядав гідно, але й повною мірою відповідав статусу його власника.

За словами Естес Кларіси, протягом століть різні народи робили двері з каменю і дерева та думали, що дух каменю або дерева продовжує жити у двері, а тому призивали його як хоронителя приміщення. У стародавності більшість дверей вело в гробниці, а не в житлові будинки, і сам образ дверей будувався на тім, що усередині укладена якась духовна цінність або щось таке, що варто охороняти [7].

Словник символів дає нам так само ряд підтверджень про символічний зміст дверей. Так, наприклад, символізм воріт ретельно розроблений і використовується в ритуальній практиці франкмасонства. Міські ворота несли в собі не тільки функцію запускання й випускання людей. Вони були орієнтовані по сторонах світа й були місцями відправлення ритуалів і культів. У російських селах двостулкові ворота були в структурі селянського двору важливим елементом. Через них в'їжджали на возі, привозячи сіно, дрова і інші важливі продукти для підтримки будинку. Ворота, як і будинок, мали свій дах, а також засув, що грав роль замку, який не можна було відкрити зовні. Ворота були фасадні, прикрашені орнаментом, і задні, які, як правило, виходили в город. «А двір без воріт — що без прясел город». Семантика відмови будується на приказці «Від воріт — поворот». Безпосередньо самі двері символізують можливість переходу з одного стану в інше, вхід у нове життя, ініціацію, притулок і захист. Відкриті двері означають можливість, що надається, та звільнення. Христос говорить: Я — двері. Три двері собору або церкви означають віру, надію й любов [2].

Продовжуючи досліджувати і аналізувати даний символ не тільки в психологічній літературі, а так само через фольклор, легенди, казки й музичну творчість, ми виділили 6 припущень, символом чого є двері.

1. Двері — символ захисту.

Одна з первісних функцій дверей — це захист. Захист від непогоди, сторонніх, зловмисників. Згодом за дверима починають ховати не тільки матеріальні цінності, а так само те, що не має ціни, про що свідчать дані афоризми:

«Сьогодні варто підійти до дверей, як вона автоматично відкривається; варто підійти до людини, як він автоматично закривається». (П'єр Хальворсен)

«Відкриті двері й святого можуть спокусити». (Т. Фуллер)

А в казці «Алі-Баба й 40 розбійників» за дверима ховалося немислиме багатство, що було награтовано розбійниками. Таємні двері ретельно захищали золото, прикраси, коштовності, які за ними перебували.

2. Двері — символ початку й кінця.

С відкриттям нових дверей може починатися інше життя, знайомство, зустріч, новий виток у біографії. Але для всього нового, насамперед, повинен бути підведений підсумок, необхідно прийти до логічного завершення. Наприклад, це видно в прислів'ях:

«Якщо вам вказали на двері — можливо, це вихід».
або

«Якщо Аллах закриває одні двері, він відкриває тисячу інших».

У Бориса Гребенщикова в пісні «Небо становиться ближе», двері зв'язані як з початком шляху:

«Все пути начинались от наших дверей»
або:
«Из каждой двери можно сделать шаг»

так і з кінцем шляху в пісні «Сувлехим Такац»:

«И может быть, тогда откроется дверь,
И звезды замедлят свой ход.»

3. Двері — символ перешкоди.

Перешкода може розумітися як у негативному змісті: наприклад, в «12 стільцях» Ільфа й Петрова перерахування перешкод, рогаток, дверей, загороджувальних табличок. Так і в позитивному змісті: інший раз, перш ніж вийти з дверей, треба вирішити завдання, відкрити замок (у прямому або переносному значенні), вирішити загадку, що саме по собі позитивно, тому що є творчим елементом. У дверей може сидіти охоронець. Такий, приміром, сфінкс, з яким зустрічається принц Хаосу Мерлін в «Хроніках Амбера» Желязни. Сфінкс загадує загадку, але в результаті вимушений відгадувати загадку самого Мерліна. Справжні Герої завжди намагаються перехитрити вартового, намагаються змусити грати по своїм правилам. Це і показує високий рівень розумового розвитку, хитрість, інтелект.

Також про даний символ дверей говорять наступні афоризми:

«Носи багатий одяг — вони відкриють перед тобою всі двері». (Фуллер)

«Нестерпних людей немає, є вузькі двері». (С. Альт)

«Перед успішним відкриті всі двері, перед неуспішним — всі вікна».

4. Двері — символ уходу (від когось або від чогось)

Це може бути втеча від миру цілком або від окремих його складових — роботи, родини, улюбленої (зненавидженої) людини та інш. Недарма, коли тікають від конфліктів-скандалів, «голосно ляскають дверима». Це не порожній, а наповнений глибоким змістом звук. Наприклад, це добре простежується в пісні Алли Пугачової «Уходя — уходи» про що свідчать дані рядки:

«Уходя — уходи!

Если кто-то тебе не поверит.

Уходя — уходи!

Затвори за собой плотно двери».

5. Двері — символ таїнства, загадки.

Закриті або замкнені двері в більшості випадків залучають нашу увагу, вони часто приховують за собою таємниці, загадки, притягають нашу увагу. У казці «Синя Борода», серед безлічі дверей, які дозволялося відкривати молодій дружині, існувала тільки одна, у яку заборонялося заходити. Саме вона зберігала в собі таємницю хазяїна будинку. І хоча двері були розташовані у підвалі й були зовсім непоказні, їх неприступність надавала їм більше таємничості й загадки. Згідно з Кларисою Естес, у казці двері символізують душевний бар'єр, щось начебто годинного, поставленого перед таємницею. Щоб зламати цей бар'єр, потрібно нанести правильний чарівний контрудар. І таке чаклунство ми знаходимо в символі ключа.

«Двері й слухачі взаємно притягаються друг до друга», — пише Коллінз, що є ще одним підтвердженням про таїнство дверей.

6. Двері — символ переходу з одного стану в інше.

Проходячи через перешкоди, кожен з нас набуває нового досвіду, знаходиться в новому стані. Воно може бути як позитивним, так і негативним. Відому казку «Пригоди Буратіно» можна привести як приклад переходу. Двері, які так довго

шукали всі персонажі, знаходяться за намальованим каміном у коморці Папи Карло. Вони ведуть до нового театру, у якому актори придбали нові можливості та нове життя, пішовши від минулого.

Підтвердженням такого переходу служать наступні афоризми і вислови:

«Двері палаців не так високі, як це думають: пройти в них можна, лише наги-наючись». (Невідомий автор)

«Хто входить в дом щастя через двері задоволень, той звичайно виходить че-рез двері страждань». (Паскаль)

«Любов до ближнього — це єдині двері, що ведуть на волю з темниці власного “я”». (Джордж Макдональд)

Ще одним цікавим прикладом цього символічного переходу є приклад притчі «Чорні двері»:

Жив один дуже мудрий король. Одного разу власний прем'єр-міністр зрадив його: він передав якісь секрети в сусідню країну. Прем'єр-міністр був спійма-ний на місці злочину. За це було лише одне покарання — смерть. Але старий король завжди любив цю людину. Він був засуджений до смерті, але король дав йому шанс. З одного боку була зброя, готова убити злочинця, а з іншого боку були чорні двері. І король сказав: «Ти можеш вибирати: або смерть — ти засуд-жений до смерті, або чорні двері. Ти можеш сам прийняти рішення.» Прем'єр-міністр запитав: «А що за цими чорними дверима?» Король відповів: «Це невідомо. Ніхто не знає цього, тому що ніхто не вибирав цього раніше. За часів мого батька, за часів мого діда багато раз надавалася така можливість, але ніхто не скористався нею, тому ніхто і не знає. Але ти, міністр, можеш поглянути, що там, тому що ти можеш вибирати. Ти можеш з'ясувати, що там знаходиться. Ти маєш право вибору». Прем'єр-міністр довго роздумував і вибрав смерть. Він сказав: «Убий мене. Я не хочу йти за ці чорні двері». Прем'єр-міністр був уби-тий. Королева була дуже цікавою. Вона стала наполягати на тому, щоб король якимсь чином поглянув, що там за дверима. Король розсміявся. Він сказав: «Я знаю за нею нічого немає. Це просто свобода; за нею немає навіть жодно-го приміщення. Ці двері відкриваються в широкий світ. Там немає нічого, але цього ще ніхто не вибирав».

Таким чином страх свободи, самого життя настільки велик, що іноді люди обирають смерть, ніж свободу. Вони обирають перехід із одного стану в інший.

Висновки

Таким чином, ми прийшли до висновку, що символ «двері», з'єднуючись із конкретним матеріалом несвідомого, здобуває якусь визначеність, що дає мож-ливість досліджувати різні сфери діяльності особистості. Працюючи з образом «двері», людина рухається у колективне несвідоме, і коли образи виводяться на поверхню (у свідомість), вони заряджені сильними почуттями. Отриманий матеріал у вигляді образів можна проаналізувати, подібно аналізу сновидінь. Однак тлумачення символів завжди повинне бути експериментальним, а не отриманим з чисто теоретичної точки зору. У символі завжди є щось архаїчне. Однак ні даний символ «двері», ні який інший символ не є повним архетипич-ним поданням.

Література

1. Белявский И. Г. Лекции по исторической психологии. — Одесса, 2004.
2. Купер Дж. Энциклопедия символов. Книга IV. — М.: Золотой Век, 1995. — С. 359.
3. Лотман Ю. М. Избранные статьи в трех томах. — Т. 1. Статьи по семиотике и топологии культуры — Таллинн: «Александра», 1992. — С. 191—199.
4. Психологический словарь // Под общ. ред. Петровского А. П. — 2-е изд. — М.: Политиздат, 1990.
5. Словарь-справочник по психологической диагностике // Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М.; Отв. ред. С. Б. Крымский. — Киев: Наук. думка, 1989. — С. 114—116.
6. Стюарт В. Работа с образами и символами в психологическом консультировании. М., 1998.
7. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. — М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. — 490 с.
8. Юнг К. Г. Архетип и Символ. — М., 1991.

А. И. Горшенина, аспирантка

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ФУНКЦИЯ СИМВОЛА В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Резюме

В статье анализируется история развития символа как культурного объекта. Прослеживается взаимосвязь отдельно взятого символа «дверь» с различными сферами жизни личности.

Ключевые слова: символ, двери, бессознательное, архетип.

A. I. Gorshenina, postgraduate

Odessa national university by name I. I. Mechnikov

THE FUNCTION OF SYMBOL IN MODERN PSYCHOLOGICAL SCIENCE

Summary

In the article the history of development of a symbol, as cultural object is analyzing. The interrelation of separate symbol “door” with various spheres of a life of the person traced.

Key words: symbol, doors, unconscious, archetype.